

Dependenssi-kielioppi

Käsitteitä

Huom! Lue tarvittaessa ensin tiedosto *Kielioppikäsitteitä saksan opiskelua varten*.
Muista lyhenteet:

NP = noun phrase, substantiivilauseke

VP = verbal phrase, verbilauseke

AP = adjective phrase, adjektiivilauseke

AdvP = adverb phrase, adverbilauseke

PP = prepositional phrase, prepositiolauseke

Lisäksi tekstin lopussa olevasta sanastosta löydät keskeisiä tekstissä käytettäviä termejä.

Kertausta: klassista kielioppia

Klassinen kielioppi jakaa lauseen usein subjektiosaan ja predikaattiosaan. Lause jaetaan siis kahtia, ja subjekti-NP ja VP yhdessä muodostavat lauserakenteen (lauseen).

Esim. lause *Der alte Herr Schmidt wohnt immer noch in seinem kleinen Haus bei Aue* (Vanha herra Schmidt asuu yhä pienessä talossaan Auen lähistöllä) sisältää

NP:n *Der alte Herr Schmidt* ja

VP:n *wohnt immer noch in seinem kleinen Haus bei Aue*.

Verbilauseke puolestaan sisältää

VP:n *wohnt*,

AdvP:n *immer noch*,

PP:n *in seinem kleinen Haus* sekä

PP:n *bei Aue*.

Tehtävä: mieti,

i) minkä sanaluokan sanoja lauseen sanat ovat, ja

ii) mitä lauseenjäseniä löydät lauseesta.

Vastaukset löydät tämän tekstin lopusta.

Dependenssi-kielioppi

Dependenssi-kieliopissa kuvataan lauseen syntaktisia eli lauseopin mukaisia riippuvuuksia. Kuten tässäkin esityksessä, kuvaus tapahtuu usein verbilähtöisesti. Verbilähtöisyys on – etenkin pitkiä lauseita sisältävää tai muuten vaikeaa tekstiä luettaessa – yksi mahdollinen lähestymistapa tekstin merkityksen avaamiseksi lukijalle.

Lauseen pääsanana pidetään tällöin verbiä ja tutkitaan, kuinka verbi sitoo itseensä lauseen muut elementit, ts. kuinka monta komplementtia (pakollista jäsentä) ja kuinka monta vapaata määritettä (optionaalinen jäsen) verbi vaatii, jotta lause on täydellinen. Kielenopiskelijalle verbilähtöinen ajattelu on yksi mahdollisuus hahmottaa vieraskielisiä pitkiä lauseita.

Esimerkkilause: *Grundlagenforschungen zur Vielfalt der Musiktraditionen der Welt, Feldforschung und Dokumentation im eigenkulturellen Rahmen oder in bilateraler Zusammenarbeit, Analysen zur musikalischen Alltagskultur, Fragen zur Anthropologie der Musik im Kontext unterschiedlicher Traditionskonzepte und Weltanschauungen ebnet die Wege für ein interkulturelles Verstehen und für eine grenzüberschreitende Dialogkompetenz.* (<http://www.uni-bamberg.de/ppp/ethnomusikologie/studgang.htm>)

Mitä lauseessa sanotaan? Lauseen hahmottaminen kannattaa tässä tapauksessa aloittaa verbin merkityksestä. Löydätkö lauseen predikaatin?

Verbi *ebnen* (lauseen predikaatti) merkitsee tasaamista (vrt. *eben* (tasainen), *die Ebene* (tasanko)). Tässä vaiheessa esitetään kysymys, mitä määritteitä verbi ”tasata” vaatii, jotta sen ympärille voidaan rakentaa kokonainen, toimiva lause.

Vastaus: mikä (tai kuka) tasaa, mitä tasataan. Verbi *ebnen* on siis kaksipaikkainen verbi, joka vaatii subjektia (mikä/kuka tekee) ja objektia (tekemisen kohde).

Etsitään lauseesta ne.

Lauseen subjektina, tai subjekteina (koska tässä lauseessa on rinnastettu useita subjekteja), esiintyy substantiivilausekkeita. Löydätkö niiden pääsanat?

Pääsanat ovat ”perustutkimukset” (*Grundlagenforschungen*), ”kenttätutkimus ja dokumentointi” (*Feldforschung und Dokumentation*), ”analyysit” (*Analysen*) ja ”kysymykset” (*Fragen*). Tässä pois jättämäni osat täydentävät näitä pääsanoja eli antavat lisäinformaatiota: selitetään esimerkiksi ’mitkä perustutkimukset’.

Ensimmäinen lauseke kuuluu kokonaisuudessaan: ”maailman musiikkiperinteiden moninaisuuden perustutkimukset” (*Grundlagenforschungen zur Vielfalt der Musiktraditionen der Welt*).

Objektina lauseessa toimii substantiivista ”tiet” tai ”teitä” (*die Wege*) alkava lauseke, eli tämä lauseke vastaa kysymyksiin mitä tasataan.

Yksinkertaistettuna koko lause kuuluu siis seuraavasti:

”Perustutkimukset..., kenttätutkimus ja dokumentointi..., analyysit... [ja] kysymykset... tasaavat teitä...”

Objektina toimivan substantiivilausekkeen pääsanana *die Wege* on määritetty jäljempänä seuraavasti: ”...[teitä] kulttuurienväliseen ymmärtämiseen ja rajoja ylittävään dialogivalmiuteen” (*[die Wege] für ein interkulturelles Verstehen und für eine grenzüberschreitende Dialogkompetenz*).

Pitkän lauseen hahmottamisessa on siis olennaista löytää ensin lauseenjäsenet ja niiden pääsanat. Näitä pääsanoja määrittävää muuta informaatiota kirjoittaja voi lisätä lauseeseen niin paljon kuin hänellä sanottavaa on tai voi olettaa lukijaa kiinnostavan.

Jos lukemiseen on kuitenkin varattu rajallinen määrä aikaa, ja sanakirjaa on tarpeen käyttää, voi alkaa tietoisesti hyppimään yli informaatiota näissä täydennyksissä.

Verbin paikkaluku

Verbin valenssilla tarkoitetaan sen paikkojen tai argumenttien eli pakollisten määritteiden lukumäärää. Niitä täydentävät vapaat määritteet joita voi lisätä lauseeseen sen verran kuin verbin luonne sallii, mutta joita ilmankin verbin ympärille rakennettu lause toimii.

Yksipaikkaiset verbit (valenssi = 1) ottavat yhden pakollisen argumentin, joka esiintyy **subjektin funktiossa** (intransitiiviset eli objektittomat verbit), esim. *niesen* (aivastaa), *weinen* (itkeä), *sterben* (kuolla), *lachen* (nauraa), *frieren* (palella). Toimiakseen täydellisen lauseen napana niiden ei tarvitse vastata muuhun kysymykseen kuin 'kuka [tekee]'.

Kaksipaikkaisilla verbeillä on kolme keskeistä alaryhmää: ykkösargumentti on aina subjekti, mutta kakkosargumentti on

(a) **predikatiivi** (ilmaisee ominaisuutta, luonnehtii subjektia), esim. *Peter ist glücklich* (Peter on onnellinen), *Wir wirken bestimmt müde* (vaikutamme varmasti väsyneiltä),

(b) **objekti**, esim. *Ich bewundere dich* (ihailen sinua), tai

(c) **adverbiaali**, esim. *Wohnt ihr in Köln?* (asutteko Kölnissä?), *Du hast dich heute ganz prima verhalten* (olet käyttäytynyt tänään erinomaisesti), *Die Papiere liegen auf dem Tisch* (paperit ovat pöydällä), *Ich fühle mich nicht wohl* (en voi hyvin). Näistä lauseista on alleviivattu **adverbiaalit**, jotka luonnehtivat verbin ilmaiseman toiminnan olosuhteita (aika, paikka, tapa, syy, väline, jne.). Adverbiaalina (joka siis on lauseenjäsen) voi toimia esim. adverbilauseke (*wohl*), prepositiolauseke (*in Köln, auf dem Tisch*, jotka sisältävät substantiivilausekkeen) tai adjektiivilauseke (*ganz prima*).

Kolmipaikkaisia verbejä ovat verbit, joiden edellyttämät argumentit ovat **subjekti, objekti ja epäsuora objekti**, esim. *geben* (kuka antaa kenelle mitä), *anbieten* (kuka tarjoaa kenelle mitä), *verkaufen* (kuka myy kenelle mitä).

Esimerkiksi lauseen *Mein Cousin gab mir zum Geburtstag einen Krimi* (serkkuni antoi minulle syntymäpäivälahjaksi dekkarin) pakollisia määritteitä ovat subjekti *Mein Cousin*

suora objekti *einen Krimi*

ja epäsuora objekti *mir*.

Zum Geburtstag on vapaa määre, ja voi jäädä pois tekemättä lauseesta epäkieliopillista, koska *Mein Cousin gab mir einen Krimi* toimii sellaisenaankin.

Verbin paikkaluvun vaihtelusta

Lähes kaikki verbit ovat polyseemisiä (monimerkityksisiä). Verbin paikkaluku eli valenssi voi vaihdella kulloisenkin merkityksen eli verbin luonteen mukaan. Huomaa

kuitenkin, että lauseessa esiintyvät adverbit (ajan, paikan yms. määreet) ovat yleensä vapaaehtoisia eivätkä täten vie argumenttipaikkoja.

Esimerkki 1. Yleensä kolmipaikkaisena esiintyvä verbi *geben* on sallittu kaksipaikkaisena korttipelissä merkityksessä jakaa (*Wer gibt? Kuka jakaa?*), tai merkityksessä järjestää (*Mein Vater gibt heute ein Essen*. Isäni on kutsunut tänään syömään).

Esimerkki 2. Verbi *zählen* on kaksipaikkainen merkityksessä ”laskea” lauseissa *Ich zähle bis zwanzig* (Lasken kahteenkymmeneen) ja *Sie zählte das Geld genau* (Hän laski rahat tarkkaan). Lauseessa *Ich zähle ihn zu meinen Freunden* (Luen hänet ystäväni joukkoon) verbi on kolmipaikkainen (kuka lukee kenet mihin). Tässä merkityksessä voidaan puhua verbi toissijaisesta paikkaluvusta (verbin merkitys on poikkeava verrattuna sen yleisempään merkitykseen).

Rektio

Rektio on dependenssi- eli riippuvuussuhteeseen liittyvä määrämuotoisuusvaatimus. Hallitsija (regentti, pääsana) edellyttää dependentiltään eli määritteeltään esiintymistä (a) **tietyssä taivutusmuodossa** (esim. verbin *folgen* kohde on saksan kielessä datiivissa: *Ich folge dir*) tai (b) **tietyssä syntaktisessa rakenteessa** (esim. verbin *warten* kohde liitetään prepositioon *auf*: *Ich warte auf dich*).

Jatkona kohtaan (b) tulee huomata, että saksan kielen prepositioilla puolestaan on sijavaatimus siten, että jokainen prepositio vaatii siihen liittyvän substantiivilausekkeen esiintymistä akkusatiivissa, datiivissa tai genetiivissä, esim. *ohne* (ilman) esiintyy akkusatiivin yhteydessä, *mit* (kanssa) datiivin yhteydessä jne.

Vastaavalla tavalla suomen kielessä verbin rektio sanelee muiden lauseenjäsenten sijan, esim. ostaa + elatiivi: ”Ostin maitoa kaupasta”. Sama asia ilmaistaan saksassa preposition avulla: *kaufen* + *in* + datiivi.

Seuraavassa vielä dependenssikieliopin sanastoa:

argumentti = verbin pakollinen määrite

dependenssi = sanan riippuvuus toisesta sanasta

komplementti = pakollinen jäsen t. pakollinen määrite: pääsana ei voi esiintyä kontekstivapaassa lauseessa (eli ilman lauseyhteyttä) ilman tätä jäsentä (lauseyhteydessä voin sanoa ”heitän”; tällaista lauseyhteydestä irrotettua lausetta ei kuitenkaan käsitellä dependenssikieliopissa, vaan pohditaan, mitä määritteitä verbi ”heittää” tarvitsee muodostaakseen järkevän, kokonaisen lauseen)

rektio = dependenssisuhteen määrämuotoisuusvaatimus

syntaksi = lauseoppi

valenssi = sanan ominaisuus edellyttää syntaktiseen ympäristöönsä muita sanoja

vapaa määrite = optionaalinen eli valinnainen jäsen: voi jäädä pois ilman, että lausekkeen syntaktinen asema muuttuu.

Lähteenä käytetty teosta *Fred Karlsson: Yleinen kielitiede, Yliopistopaino Kustannus, Helsinki, 1994, 156–185.*

Vastaukset tehtäviin

i) Sanaluokat: *der* (artikkeli), *alte* (adjektiivi), *Herr* (substantiivi), *Schmidt* (substantiivi), *wohnt* (verbi), *immer* (adverbi), *noch* (adverbi), *in* (prepositio), *seinem* (omistuspronomini), *kleinen* (adjektiivi), *Haus* (substantiivi), *bei* (prepositio), *Aue* (substantiivi).

ii) Lauseenjäsenet: *Der alte Herr Schmidt* (subjekti), *wohnt* (predikaatti), *immer noch* (ajan adverbiaali), *in seinem kleinen Haus* (paikan adverbiaali), *in Aue* (paikan adverbiaali).

Pakollisia lauseenjäseniä tässä lauseessa ovat verbin lisäksi subjekti ja yksi adverbiaali, ja nimenomaan paikan määre, sillä perusteella, että verbin *wohnen* luonne vaatii näitä (kuka asuu, missä asuu). Lause toimii siis pienimmillään muodossa *Schmidt wohnt in seinem kleinen Haus* tai *Schmidt wohnt bei Aue*.